

اسناد ملی و آسیب‌های پیش‌روی آن

نادعلی صادقیان

■ چکیده

روز اسناد ملی، بهانه‌ای بود تا بار دیگر ضمن بازبینی عملکرد اسناد ملی کشور در طول یک‌سال، کاستی‌ها و کمبودهای احتمالی را برطرف سازیم و آسیب‌های فرا روی اسناد ملی را مرتفع کنیم تا بتوانیم مسیری هموار برای ارتقای آن فراهم آوریم. شاید این‌گونه بهتر بتوانیم در برابر آیندگان پاسخگو باشیم و میراث معنوی کشور را به سلامت به‌دست فرزندان این سرزمین برگهر بسپاریم.

کلیدواژه‌ها

اسناد ملی؛ شورای اسناد ملی؛ ساماندهی؛ ارزشیابی؛ آسیب‌ها.

اسناد ملی و آسیب‌های پیشروی آن

نادعلی صادقیان^۱

مقدمه

روش‌های نگاه‌داری، پردازش، دسترسی آسان و انتقال اطلاعات، اسناد و مدارک در ایران از دیرباز با اندکی تغییر رواج داشته و این موضوع برای مسئولان و اندیشمندان همواره مهم و اساسی بوده است؛ همچنان‌که ملاحظه می‌شود، امروزه پیشرفته‌ترین و ظریف‌ترین ابزارهای بشرساز را ابزارهای دسترسی به اطلاعات و لوازم الکترونیکی تشکیل می‌دهند که به‌همین‌منظور ساخته شده‌اند. در ۱۷ اردیبهشت سال ۱۳۴۹ قانون تأسیس سازمان اسناد ملی ایران با هدف دسترسی به اسناد و مدارک، سامان‌بخشیدن به وضعیت بایگانی‌ها و اسناد دولتی و تعیین تکلیف اسناد راکد و اوراق زائد دستگاه‌های اداری کشور به تصویب نهایی مجلسین رسید.^۲ سپس سازمان اسناد ملی ایران و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران، در ۶ آذر ۱۳۸۱ ادغام و «سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران» بر اساس مصوبه شورای عالی اداری تشکیل شد. در پی این ادغام، سازمان اسناد ملی به «معاونت اسناد ملی» تغییر نام داد.^۳ هم‌اینک این مجموعه با میلیون‌ها برگ سند ارزشمند تاریخی، مهم‌ترین پایگاه خدمات‌رسانی و حفاظت از هویت ملی کشور را تشکیل می‌دهد. درحال حاضر، میلیون‌ها برگ اسناد با ارزش در معاونت اسناد ملی و مدیریت‌های استانی و مناطق نگاه‌داری می‌شوند که تعدادی از این اسناد به شیوه‌های سنتی و برخی نیز به‌صورت رایانه‌ای به پژوهشگران عرضه می‌شود. بر اساس قانون، کلیه وزارتخانه‌ها، مؤسسات دولتی و وابسته به دولت، موظف‌اند کلیه اسناد و پرونده‌های راکد خود را- که احتیاجی به نگاه‌داری آن‌ها

۱. رئیس اداره هماهنگی امور اسناد، سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران، vakechalsadeghian@yahoo.com

۲. سازمان اسناد ملی ایران (۱۳۷۴). آشنایی با سازمان اسناد ملی ایران، فصلنامه گنجینه اسناد، سال پنجم، بهار و تابستان، ص ۱۰ و نیز بنگرید به: قانون مصوب ۱۳۴۹ سازمان اسناد ملی ایران و مقررات بعدی آن.

۳. <http://www.nlai.ir/Portals/10/files/pdf/ghanoon91.pdf>

در سازمان مربوط نیست- برای نگهداری موقت، به سازمان اسناد ملی ایران بسپارند و چنانچه مدت چهل سال از تاریخ تهیه و تنظیم سند گذشته باشد، انتقال آن‌ها به صورت دائم انجام خواهد گرفت. وزارت دفاع، از شمول مقررات این قانون مستثنا شده است. امحای اوراق زائد ارتش نیز با اطلاع این سازمان، به تشخیص هیئت صلاحیتداری واگذار شده است. قانون، با تفکیک اسناد دارای ارزش نگهداری دائم از اوراق زائد، وظیفه تشخیص این مهم را به شورای اسناد ملی، مرکب از شخصیت‌های برجسته حقوقی همچون وزیران امور خارجه، فرهنگ و آموزش عالی (علوم، تحقیقات و فناوری کنونی)، دادستان کل کشور، دبیر کل سازمان امور اداری و استخدامی (درحال حاضر، معاون سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی)، دادستان دیوان محاسبات و دو نفر شخصیت حقیقی متبحر در فرهنگ و تاریخ ایران به پیشنهاد وزیر علوم و تصویب شورای وزیران سپرده است که علاوه بر تشخیص اوراق زائد قابل‌امحا از اسناد واجد ارزش نگهداری، وظایف مهمی چون تصویب آئین‌نامه‌ها و مقررات مربوط به بررسی و نقل و انتقال پرونده‌های راكد و اسناد ملی، تنظیم و نگهداری اسناد ملی و نحوه دسترسی عمومی به آن‌ها، ضوابط موردعمل دستگاه‌های دولتی در تنظیم، ضبط و نگهداری اسناد و تدوین تعرفه‌های ارائه خدمات اسنادی را بر عهده دارد¹. شایان ذکر است، شورای آرشیوی به‌عنوان مرجع ذیصلاح، جهت تعیین ارزش‌های اسناد و صدور مجوز امحای اوراق زائد در کلیه آرشیوهای معتبر جهان به‌عنوان رکن مهم پذیرفته شده است؛ اما ترکیب اعضای شورای آرشیوی و وظایف آن در کشورهای مختلف، متفاوت است و به تشکیلات دولت و سایر قوانین حاکم بر آن کشور بستگی دارد. اسناد ملی هدیه نسل‌های پیشین به نسل‌های بعدی است و میزان توجه به آن‌ها بیانگر شاخص تمدن هر کشور و فرهیختگی ملت‌هاست. هم‌اکنون وجود انبوه اسناد و مدارک در دستگاه‌ها و نحوه بررسی و نقل و انتقال پرونده‌ها و سوابق و تعیین ارزش‌های اسناد و صدور مجوز امحای اوراق زائد، تنظیم، نگهداری، حفاظت، دستیابی آسان، تدوین مقررات مربوط به اسناد محرمانه و نیز ذخیره‌سازی، محافظت و امکان دسترسی به اسناد الکترونیکی، از مهم‌ترین چالش‌های مرکز اسناد ملی کشور محسوب می‌شود. اسناد و مدارک که به‌صورت الکترونیکی و فیزیکی و در قالب کاغذ، ایجاد و نگهداری می‌شوند و روز به روز بر تعداد و حجم آن‌ها افزوده می‌شود، عملاً هزینه‌های هنگفتی را برای نگهداری و مدیریت خود به سازمان‌ها تحمیل می‌کنند؛ ضمن آنکه دستیابی به‌موقع و صحیح به اطلاعات آن‌ها دشوارتر و غیرممکن‌تر می‌شود. بررسی عملکرد مسئولان سازمان، از یک‌سو نشان‌دهنده کارنامه‌ای درخشان است که حاصل آن، اسناد ملی ایران با غنای ده‌ها میلیون برگ سند با ارزش تاریخی است که برگ‌برگ آن، نشان هویت ملی ما تلقی می‌شود. از سوی دیگر این کارنامه، یادآور وظیفه سنگین این سازمان و آسیب‌های پیش‌روی آن در انجام وظایف قانونی

1. <http://www.nlai.ir/Portals/10/files/pdf/fghanoon91.pdf>

خود است؛ آسیب‌هایی که رفع آن‌ها به‌تنهایی از عهدهٔ این سازمان خارج است و همدلی و همراهی دیگر دستگاه‌ها و مدیران اجرایی کشور و گسترش فرهنگ عمومی را در توجه به اسناد ملی می‌طلبد.

آسیب‌های پیش‌روی اسناد ملی:

برخی از آسیب‌های پیش‌روی اسناد ملی و راهکارهای پیشگیری از آن‌ها، به قرار زیر است:

۱. همکاری نکردن پاره‌ای از دستگاه‌ها با سازمان در زمینهٔ نگهداری و تعیین تکلیف اسناد، مستثنا دانستن دستگاه از شمول قانون، بی‌توجهی برخی از مدیران به اهمیت اسناد ملی و ضرورت حفظ و انتقال سندها به آرشیو ملی و گاه، امحای بدون مجوز اوراق اداری توسط کارشناسان یا نگهداری نادرست اسناد در برخی از دستگاه‌ها، از مهم‌ترین آسیب‌های سازمان اسناد و کتابخانه ملی در خلال این سال‌ها بوده که با وجود قوانین صریح و صدور چندین بخشنامه و دستورالعمل، این‌گونه بی‌مهری‌ها، آسیب‌های جبران‌ناپذیری به پیکرهٔ اسناد ملی وارد ساخته است. اگرچه رفته‌رفته شاهد گسترش همکاری و تعامل بیش از پیش دستگاه‌ها هستیم، ولی همچنان همکاری فراگیر دستگاه‌ها در راستای وظایف سازمان، عملی نشده است؛ از آنجاکه مسئولیت تطبیق اوراق امحایی با ردیف‌های مصوب شورای اسناد ملی به‌عهده دستگاه است، لذا برای تمکین تمامی دستگاه‌ها و اعمال نظارت بیشتر سازمان بر امحای اوراق زائد و انتقال اسناد واجد ارزش، لازم است که گروه‌های کارشناسی مجرب ارزشیابی در اجرای دستورالعمل‌های مربوط، ارزشیابی اولیه را انجام داده و برای اوراق موضوع جداول زمانی عمومی و اختصاصی مانند دفاتر اندیکاتور، قبوض آب و برق، قبوض پستی و ... که امحایی‌بودن آن‌ها صددرصد می‌باشد، با رعایت کلیه مقررات امحای اوراق و شرایط تعیین‌شده از طرف شورای اسناد ملی و تهیه صورتجلسات مربوط، به یکی از کارخانه‌های مقواسازی طرف قرارداد سازمان ارسال کنند. در مورد اسناد و اوراقی که ارزشیابی آن‌ها نیاز به بررسی و صرف وقت کارشناسی بیشتر دارد، لازم است ضمن تهیه صورتجلسات کلی از دستگاه صاحب سند خواسته شود تا اسناد مذکور بسته‌بندی و به سالن ارزشیابی اسناد سازمان ارسال شود. در آنجا کارشناسان با دقت تمام نسبت به ارزشیابی، تفکیک و تهیه فهرست انتقال اقدام کنند.

۲. براساس قانون تمامی اسناد کشور باید فقط در سازمان اسناد و کتابخانه ملی نگهداری و ساماندهی شود. باید اصل این اسناد در سازمان اسناد و کتابخانه ملی باشد و اگر دستگاه‌ها به آن‌ها نیاز دارند، می‌توانند آن‌ها را اسکن کنند. ایجاد و گسترش مراکز اسنادی موازی در دستگاه‌ها به‌جای انتقال اسناد به آرشیو ملی، به حبس میلیون‌ها برگ سند در دستگاه‌های

مختلف انجامیده که بایستی به سازمان اسناد و کتابخانه ملی منتقل می‌شد تا کار ساماندهی، تنظیم و اطلاع‌رسانی یکپارچه آن‌ها به انجام می‌رسید. این موضوع، نه تنها به جایگاه اسناد ملی کشور آسیب می‌رساند، بلکه موجب اختلال در پردازش، بازیابی اطلاعات و دسترسی آسان پژوهشگران و علاقه‌مندان اسناد می‌شود و سردرگمی آن‌ها را در جستجو و یافتن اسناد موردنظر، در پی خواهد داشت.

۳. آسیب دیگر وجود میلیون‌ها برگ سند تاریخی و با ارزش در نزد مردم است که به دلایل گوناگون در دوره‌های مختلف، سر از آرشیوهای خصوصی و منازل اشخاص در آورده است و غالباً به دلیل شرایط نامناسب نگهداری یا جابه‌جایی و دست‌به‌دست شدن در میان افراد، شرایط مطلوبی ندارند. محیطی که اسناد در آن بایگانی می‌شوند، نقش مهمی در حفظ و نگهداری آن‌ها دارد. دما، رطوبت نسبی، نور، خلوص و گردش هوا از عوامل تعیین‌کننده در محیط نگهداری اسناد هستند. اگر اسناد طبق استاندارد صحیحی نگهداری نشوند، عدم تأمین هر یک از این شرایط باعث بروز صدمات جبران‌ناپذیری به اسناد می‌شود. باید به هر شکل از ایجاد نوسان در میزان دما و رطوبت نسبی جلوگیری کرد. زیرا در طول روز، دمای بیرون دائماً در حال تغییر است. دستگاه تهویه هوا می‌تواند به کنترل دما و رطوبت محیط کمک کند. حتی‌الامکان باید از راکدشدن هوا پرهیز کرد، زیرا رکود هوا زمینه رشد کپک را فراهم می‌کند.

۴. انجام پژوهش با انگیزه کسب درآمد و شتابزدگی در انجام پروژه‌های تحقیقی اعم از دانشگاهی و غیردانشگاهی، فقدان رویکردهای علمی در آثار پژوهشی، مسئله محور نبودن، کم‌مایگی و ناستواری پژوهش‌ها و بررسی‌های عالمانه و دانشگاهی در حوزه مطالعات اسنادی، توسعه رشته‌های دانشگاهی نامتناسب، ضعف در تربیت نیروهای متخصص در این حوزه و ناکافی بودن کتاب و مقاله علمی از یک سو، کم‌توجهی به نقش مهم و مؤثر مراجعه به اصل سند در مطالعات اسنادی در حوزه‌های مختلف علوم انسانی و تاریخی که چون بیماری جانفرسا، فضای پژوهشی دانشگاه‌ها و مراکز پژوهشی را به شدت آلوده کرده است؛ تا جایی که گاه ارزش مطالعات اسنادی به رونویسی از منابع دست‌چندم و کم‌ارزش تنزل یافته است. برای شکل‌گیری جایگاه واقعی اسناد ملی، نیازمند توجه جدی‌تر ریاست محترم سازمان و مسئولان اجرائی کشور هستیم تا فرصتی را برای بالا بردن سطح آگاهی عمومی درباره اسناد و وظایف و اهمیت آن، در سازمان و رسانه‌های عمومی کشور فراهم آورند و از ضعف عمده اسناد ملی در سطح کشور که ناشی از بی‌اطلاعی و دست‌کم، کم‌اطلاعی عمومی نسبت به آرشیو و اهمیت آن است، بکاهند و مراکز علمی- پژوهشی کشور به مطالعات اسنادی و جایگاه مطالعات

آرشیوی در بسترسازی این‌دسته از پژوهش‌ها همت گمارند^۱.

۵. آسیب دیگر، کم‌رنگ بودن نقش و اهمیت اسناد ملی در فرهنگ عمومی، توجه به حفظ و نگهداری اسناد ملی، مطالعه، بهره‌برداری و اطلاع‌رسانی دربارهٔ این اسناد، با هدف بهره‌مندی از تجارب تاریخی نسل‌های پیشین، ضرورتی جدی است که در این ایام کم‌تر به آن پرداخته شده است. اطلاع‌رسانی از طریق رسانه‌های عمومی خصوصاً رسانه ملی، با ساخت برنامه‌های مستند، آموزشی، نمایشی و ...، برپایی نشست‌های مختلف، تولید و توزیع نشریات اسنادی و بازدید از آرشیو ملی، در رفع این نقیصه، مؤثر خواهد بود.

۶. نحوه تولید، نگهداری و ارائه اسناد الکترونیکی، آسیب مهم دیگری است. مراکز آرشیو ملی در دنیا، سالیان زیادی است که اسناد تاریخی، آثار هنری، روزنامه‌ها، عکس‌ها و سایر منابع آرشیوی را حفظ کرده‌اند. اما، امروزه با ظهور اسناد الکترونیکی کار آن‌ها نسبت به گذشته بسیار پیچیده‌تر و حساس‌تر شده است زیرا حجم قابل‌ملاحظه‌ای از فعالیت‌های افراد و مؤسسات به شکل رقمی تولید می‌شوند. با توجه به این موضوع باید در روش‌های سنتی نگهداری نیز، تجدیدنظر کرد. از جمله اینکه باید بدانیم کدام گروه از اطلاعات را ذخیره کنیم و این ذخیره‌سازی چگونه انجام شود و دستورالعمل آن چیست؟ در این راستا با توجه به سرعت روزافزون توسعه فناوری‌های اطلاعاتی و گسترش اتوماسیون نامه‌نگاری اداری، اهمیت حفظ، نگهداری و آرشیو صحیح اسناد و انتقال آن‌ها به آرشیو ملی و ارائه اسناد به مراجعان، فرا راه آینده سازمان اسناد و کتابخانه ملی است. باید با ایجاد زیرساخت‌های لازم، عقب‌افتادگی بزرگ در حوزه اسناد الکترونیکی جبران شود تا دیگر خسارتی بزرگ در حوزه اسناد کشور اتفاق نیفتد^۲.

۷. همان اندازه که توسعه اسناد الکترونیکی در تسهیل حفظ و انتقال اسناد و حتی تنظیم و پردازش و دسترسی اسناد کمک می‌کند، نبود استاندارد علمی و برنامه‌ریزی صحیح دربارهٔ نحوهٔ ایجاد و ساماندهی اسناد الکترونیکی و شیوهٔ انتقال این اسناد، ممکن است به نابودی ناگهانی انبوهی از سندهای ملی بیانجامد. این مهم، توجه دستگاه‌های دولتی و برنامه‌ریزی و نظارت دقیق سازمان اسناد و کتابخانه ملی را می‌طلبد تا با تدوین آیین‌نامه‌ها و ضوابط اجرایی و تنظیم برنامه جامع اسناد ملی و همچنین الزام دستگاه‌ها به رعایت معیارهای مربوط به ایجاد، حفظ و انتقال اسناد ملی در تهیهٔ نرم‌افزار اتوماسیون استاندارد، هم در تسهیل دولت الکترونیک مؤثر باشند و هم در ایفای وظیفهٔ اساسی خود، در حفظ، تنظیم و انتقال اسناد الکترونیکی بکوشند.

۸. برخی افراد هنوز با مفاهیمی همچون سازمان اسناد و کتابخانه ملی و سند ملی آشنا نیستند و این سازمان را با دیگر ادارات اشتباه می‌گیرند. مردم باید خود به فرهنگ جامعه خود

1. <http://dowran.ir/show.php?id=200028351>
2. <http://dowran.ir/show.php?id=200028351>

احترام بگذارند. باید در حفظ و نگهداری اسناد ملی بکوشند و این در حالی است که برخی افراد از تحویل اسناد به سازمان اسناد و کتابخانه ملی که محلی مناسب برای نگهداری اسناد است، سر باز می‌زنند.

۹. براساس مصوبه شورای اسناد ملی کشور، دریافت مجوز جهت امحای اوراق زائد برای همه دستگاه‌ها ضروری است و هیچ دستگاهی بدون اخذ این مجوز حق امحای اوراق خود را ندارد. اوراقی که بر اساس قانون و مقررات سازمان امحایی شناخته می‌شوند، طبق مقررات و دستورالعمل‌های موجود، به کارخانه‌های تخمیر اوراق طرف قرارداد سازمان تحویل می‌شوند. درحالی‌که، این رویه کماکان در برخی دستگاه‌ها رعایت نمی‌شود. صورتجلسه اوراق امحایی در هر شرایطی باید به تأیید اداره کل شناسایی و فراهم‌آوری اسناد ملی رسیده باشد و معاونت اسناد و مدیران استانی باید نماینده خود را به‌منظور تحویل اوراق کتباً به دستگاه استانی معرفی کنند.

۱۰. بخشی از تاریخ ملی ما در سینه و ذهن افراد وجود دارد که سازمان اسناد و کتابخانه ملی با پروژه تاریخ شفاهی و مصاحبه با افراد مؤثر در تاریخ کشور سعی در ثبت آن‌ها دارد. متأسفانه این وظیفه نیز بیشتر سلیقه‌ای و غیرعلمی انجام می‌پذیرد.

سازمان اسناد و کتابخانه ملی، پایگاه اصلی دسترسی و حفاظت از هویت ملی ایران است. تغییر نگرش از «نگهداری» منابع اطلاعاتی به «دسترسی» آن، مستلزم این است که محققان، مراجعان و استفاده‌کنندگان اطلاعات، اسناد و مدارک از منابع موردنیاز و محل نگهداری آن آگاهی پیدا کنند. اسناد موجود در آرشیو ملی ما بیش از هرچیز بیانگر وحدت اقوام مختلف ایرانی در طول تاریخ پرفراز و نشیب کشور است. آسیب به اسناد ملی آسیب به تاریخ کشور است. امید است با توجه به اهتمام مسئولان دلسوز در این زمینه بتوانیم این مشکلات را مرتفع کنیم.

